

Radek MALÝ

TEMATICKÁ (DE)TABUIZACE V SOUČASNÉ LITERATUŘE PRO DĚTI

**Thematic (de)tabooization in contemporary Czech literature
for children and youth**

Abstract: The paper deals with the question of tabooization in contemporary Czech children's literature. Firstly, it is an attempt to define the term "taboo" from the position of a specific genre, such as literature for children. Then, using selected examples of contemporary Czech books for children, we will try to show how contemporary authors and illustrators treat the categories of vulgarity, sexuality and physicality. Do they intend to express the desire to cross social taboos and shock, or the desire to speak "naturally about natural things"? This endeavor to cross borders is most likely related to the so-called collapse of the age category in literature for children and youth.

Keywords: literature for children; vulgarity; sexuality; physicality

Contact: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra žurnalistiky, radek.maly@fsv.cuni.cz, ORCID: 0000-0001-5205-0139

1. Úvodem

Literatura pro děti se od počátků svého vývoje odlišuje od „standardní“ literatury krom jiného tabuizací některých témat, z nichž některá jsou z literatury pro mladé čtenáře vytěšňována odedávna (sexualita), jiná až ve dvacátém století (smrt). Ve světové literatuře pozorujeme jistou míru otvírání, detabuizace těchto témat, už v šedesátých letech dvacátého století, zatímco v kontextu české literatury pro děti tento proces nastal až v letech devadesátých a přetrvává do současnosti. V souvislosti s politickoekonomickými

a sociálními změnami po roce 1989 se objevil i požadavek tematické komplexnosti literatury pro děti: tedy aby nebyla některá témata zamlčována či dokonce cenzurována.

Původní česká produkce literatury pro děti a mládež představuje v současnosti silnou a sebevědomou složku českého knižního trhu, která je podle údajů Svazu českých knihkupců a nakladatelů posledních deset let stále na vzestupu a má širší zastoupení na českém knižním trhu. Zatímco pro 90. léta dvacátého století platí, že knižní produkce pro děti a mládež představovala podíl asi 4 %, v období po roce 2000 se tento podíl postupně zvýšil až na více než 10 %¹. Tento trend v podstatě kopíruje vývoj ve světě: literatura pro děti a mládež je v období krize tištěné knihy progresivním odvětvím a navíc je dětský čtenář atraktivní z hlediska marketingu jako budoucí zákazník. Také proto se některá tradiční nakladatelství knih pro děti uchýlila k vydávání knih i pro dospělé a mnohá zavedená nakladatelství beletrie pro dospělé se začala věnovat i vydávání knih pro děti a mládež.

Rok 1989 představoval v českých podmínkách nejen ekonomický a politický milník, ale též bod, v němž literatura zásadně změnila svou společenskou funkci, a to včetně literatury pro děti a mládež. Například nakladatelství Albatros, dříve jediný státní nakladatelský podnik zaměřený na dětské čtenáře s celostátním významem, se úspěšně adaptovalo na podmínky svobodného trhu a dnes pod značkou Albatros Media patří k největším producentům knih, a to nejen knih pro děti a mládež na českém knižním trhu. Zejména menší nakladatelé, kteří se často sami označují jako „alternativní“, potom vědomě hledají nové cesty, nová témata, která, někdy jen zdánlivě, do literatury pro děti nepatří (ve skutečnosti však často jen kopírují světové trendy). Jejich záměrem někdy může být pouhý mediální rozruch, jindy dobře míněný didakticky směřovaný cíl.

Představme si nyní tyto tendence v následujících oddílech: vulgarita, sexualita a tělesnost. Jako protipól těchto tendencí zmíníme snahu některá témata z literatury pro děti zcela vytěsnit. Jako korpus výzkumu jsme zvolili některé knihy pro děti, které vyšly v České republice po roce 2000, a to z původní i z relevantní překladové produkce. Na závěr se zamyslíme nad tím, jaké jsou příčiny těchto někdy kontroverzních projevů v ediční praxi současných českých nakladatelství.

¹ Marcela Turečková, (ed.): *Zpráva o českém knižním trhu 2015/2016*. (Praha: SČKN, 2016), 6.

2. Vulgarita

Prvoplánová vulgarita coby spíše způsob zacházení s jazykem nemá v literatuře pro děti z hlediska její společensko-formativní funkce na dítě místo a také se s ní v takto názorné podobě nesetkáme. Přesto má vulgarita své silné zastoupení v tzv. dětském folklóru, který si bez ní dokonce nelze představit. Dětský folklór jakožto útvar lidové slovesnosti primárně není určen ke knižnímu publikování, proto není divu, že první počín tohoto typu v České republice byl zaštitěn formátem odborné knihy a více než o proměně intencionální literatury pro děti svědčí o proměně ediční praxe. Jde o titul s názvem *Namažeme školu špekem* (2009) s podtitulem *Současná folklorní poezie dětí*. Její editor, etnograf Adam Votruba, v ní shromáždil plody své mnohaleté práce, na 140 textů s četnými variantami. Prvky vulgarity pronikly do jednoho oddílu knihy s názvem *Hovno, prdel, sračka (sprosté)*, kde najdeme například tyto verše:

33b Ančí

Ančí,
prsa ti tančí,
máš hezkou píču,
proto ti píšu.
Čekám tě za chatou
celičkou nahatou.
Přijedu bourákem,
zabrzdím čurákem.

Praha 6 – Bubeneč, kolem 1985²

Kromě samotné antologie čtenář v knize nalezne úvodní slovo, pojednání o lidové poezii dneška, notové zápisy, poznámky, seznam informátorů, soupis pramenů a literatury i anglický abstrakt – tedy všechny parametry odborné monografie. Ty však výrazně narušují drsně stylizované ilustrace Davida Böhma i svérázná grafická úprava do podoby školního sešitu. Dá se říci, že autor publikace či spíše nakladatel (knihu vydalo nakladatelství Plot) správně vytyčil tržní potenciál současného dětského folklóru, který je již dlouho zkoumán, ale dosud nebyl nabídnut širšímu publiku. Kniha je úspěšná u dospělých i – snad nezamýšlených – dětských čtenářů, o čemž svědčí kladné čtenářské i kritické ohlasy a to, že vyšel již druhý díl s názvem *Kecy v kleci*

² Adam Votruba (ed.): *Namažeme školu špekem: současná folklorní poezie dětí*. (Praha: Plot, 2009), 38.

(2010)³. Pozoruhodné – a zároveň příznačné – ovšem je, že podobný ediční počín Jana Nejedlého s názvem *Mistr sportu skáče z dortu*, který vydalo roku 2014 nakladatelství Meander a který cílí primárně na dětského čtenáře už zařazením do edice „uměleckých dětských knih“ s názvem *Modrý slon*, se vulgaritě záměrně vyhýbá⁴.

3. Sexualita

Rovněž sexualita je tématem, které si tradičně s literaturou pro děti nespojujeme, a proto budí kontroverzní reakce. Je to i případ didakticky orientované tvorby švédské spisovatelky Kateriny Janouch, která se ve své profesi orientuje na popularizaci sexuologie ve švédských médiích. Není proto divu, že vytvořila i knížku s názvem *Så blev jag till* (2004), která vyšla v českém překladu Lucie Johnové roku 2006 pod názvem *Jak jsem přišel na svět* v nakladatelství Mladá fronta. Ačkoli má tato kniha vysloveně osvětový charakter, už z prostého důvodu svého tématu se svého času v českých konzervativních kruzích setkala s odmítavými reakcemi. V každém případě pozitivní roli sehrál i fakt, že autorka je českého původu a knihou se poprvé představila na českém knižním trhu.

Podobným způsobem polarizují společnost knížky pro děti, v nichž hraje roli stejnopohlavní vztah. V tomto ohledu představuje první původní český pokus o přiblížení homoparentality dětskému čtenáři kniha Markéty Pilátové s názvem *Jura a lama* vydaná roku 2012. Za rozhodnutím takovou knihu vytvořit nestála sama autorka, avšak Markéta Navrátilová, majitelka nakladatelství LePress. Toto nakladatelství se přímo specializuje na vydávání literatury s homosexuální tematikou a vydalo české překlady několika úspěšných zahraničních titulů z této oblasti určených dětem. Není divu, že se rozhodlo iniciovat také vydání prvního původního českého titulu.

³ Recepte moderního folklóru v Česku vůbec stojí za pozornost: např. knihu urbánních legend Ulfa Palmenfelta *Požiračka mrtvol a jiné příšerné historky* vydanou roku 2005 a doporučenou čtenářům od 10 let bylo nakladatelství Albatros na nátlak pohoršených zákazníků nuceno stáhnout z prodeje. O několik let později urbánní legendy díky popularitě knihy *Černá sanitka* Petra Janečka žádné emoce nevzbuzovaly, mj. i díky adekvátnímu zařazení k danému žánru a cílovému publiku.

⁴ Podrobněji viz Malý, Radek: *Splyvavé hranice v současné české literatuře pro děti a mládež*. *Studia Slavica* XVII/2; 2013: 161–168.

Nakladatelská anotace ke knize říká následující:

Malý Jura ze statku v horách Jestřábnících ještě nechodí do školy a už toho tolik umí. Stará se o ovce, s lamami mluví indiánsky, plete šály, a když je třeba, vydá se na záchrannou výpravu, která skončí až v kouzelných norách krtčí královny. A k tomu všemu má dvě báječné mámy.

Tato anotace vcelku přesně vystihuje, že homoparentalita v knize nestojí v popředí, naopak vytváří pouze jakousi kulisu pohádkovému příběhu s dobrodružnými prvky.

Recenzent Jiří Koubek o knize referuje takto:

I když se česká společnost ráda nazývá tolerantní a otevřenou, téma gay a lesbického rodičovství stále vyvolává vášně u politiků i veřejnosti. Gayové a lesby však děti mají, i bez ohledu na nedostatečnou právní ochranu státu, a těch dětí je až několik tisíc. Právě pro ně jsou tyhle knihy primárně určené. Jejich kamarádi a spolužáci by zase díky našim knihám neměli být překvapeni, že existují i jiné rodiny⁵.

Dá se tedy předpokládat, že i sama nakladatelka si je vědoma toho, že jí vydávané knihy nebudou přijímány vždy pozitivně.

4. Tělesnost

Tělesnost a tělesné pochody související s vyměšováním jsou dalším tradičně tabuizovaným tématem dětských knih, které v současnosti zažívá nebývalý rozkvět i díky originálním počínům českých autorů a nakladatelů. Tělesné vyměšování zhmotněné na stránkách dětských knížek budí rozporuplné reakce, v nichž se mísí různá míra místy zdravé ironie a místy nezdravého nevkusu. Nejrazantněji působí kontrast nízkého námětu a vysokého žánru (v případě poezie).

Na konci roku 2017 vyšla v nakladatelství Dokořán básnická sbírka *Makak kaká* Terezy Kodlové. Kniha je monotematická: jde v ní skutečně výhradně o to jediné, zato v mnoha podobách – ať už tomu autorka říká kakání, výkal, stolice, stolička nebo „hoví“. Sympatické jsou slovní hříčky (Beet-hoven v básni *To je na-dělení*) i sebeironie autorky: *Celá kniha o hovínku / kdopak si to zodpoví? Mám se stydět za maminku / nebo radši za hoví? Zásadní je vklad mladého ilustrátora Martina Kelbla, který se s nelehkým úkolem vypořádal s vtípem. A celý subverzivní, nicméně dobrý úmysl*

⁵ Jiří Koubek: „Nakladatelství LePress vydává dvě knihy o gay rodinách“. cit. <http://www.colourplanet.cz/nakladatelstvi-lepress-vydava-dve-knihy-o-gay-rodinach/> (9.5.2018)

podtrhují rafinované paratexty: hovínková morseovka, abeceda a výklad o původu stěžejních slov.

Ostatně prostor dostává výklad o tématu knížky i curriculum vitae jejího (pravděpodobně smyšleného) autora v bilderbuchu „se zápletkou téměř detektivní“ *Kdo si prdnul u dvora?* (Host, 2015). Dívčí, princeznovskými načrtnuté ilustrace Alžběty Göbbelové příjemně kontrastují s věcným stylem údajného autora Jonáše Ovanula, docenta v oboru flatulologie, tedy „nauky o prdech“. Pod pseudonymem, podobně jako v lidové slovesnosti, kde je autor anonymní, se zato neskryl autor *Velké knihy čarání* (Labyrint, 2013) Jakub Plachý. Jde o první autorskou knížku studenta ilustrace a grafiky pražské VŠUP. Žánrově vzato jde o jakousi „podvratnou encyklopedii“, u níž vůbec není jasné, kdo je její cílovou skupinou – děti, nebo dospělí?

Přímo expertem v oboru dětské knižní koprolálie se stal autor skrývající se pod pseudonymem Hynek Vilém. Nejprve prorazil „neslušnými básničkami“ ve sbírce *Dobrý pejsek pro kokínko přeskochí i pro hovínko* (Barrister&Principal, 2008). Knížka sice podle kritičky Mileny Šubrtové „postrádá básnickou obraznost, schází jí jazykový či situační humor a hravost“⁶, avšak dočkala se značného ohlasu, komerčního úspěchu i druhého vydání. Jméno Hynka Viléma se stalo ve svém oboru značkou, jak dokazují jím „přebásněné“ (ve skutečnosti snad adaptované?) zahraniční obrázkové publikace *Viš, co má v plínce myš* (autor Belgičan Guido van Genechten, česky 2009) a *Kdo to je, kdo to je, kdo ten záchod blokuje* (autor Jeanne Willis a Adrian Reynolds, česky 2009). Reakce čtenářů a čtenářek zejména na druhý počín jsou silně vyhraněné.

Především titul *Viš, co má v plínce myš* přinesl do české literatury pro nejmenší nový subžánr, tzv. knížku na nočník určenou k tomu, aby zaujala právě dítě sedící na nočníku a motivovala jej. Zavedená autorka Eva Papoušková ve spolupráci s ilustrátorkou Galinou Miklínovou vydala v nakladatelství Mladá fronta roku 2016 knížku pro nejmenší s názvem *Vombat Jirka*. Minimalistický vypointovaný příběh má jedinou vadu: k vyprázdnění hlavního hrdiny nepřispěje pevná vůle ani vzory ostatních zvířat, ale prostý strach, což není příliš výchovné. Všem těmto knihám je společné, že se v nich mísí snaha otvírat tabuizovaná témata, a přitom se vyhnout primitivní vulgárnosti – bohužel bychom však našli i případy, které míru dobrého vkusu i humoru dalece překračují.

⁶ Milena Šubrtová: „Kam až se může v dětské literatuře“. *Bibiana revue* 4 (2014): 15.

5. Nová tabu?

Mohlo by se zdát, že detabuizace bude základním trendem literatury pro děti. Avšak současnost a společenský vývoj přináší impulsy, které v literatuře pro děti rezonují velmi silně a nevyznívají vždy pozitivně. S nástupem (leckdy přehnané) politické korektnosti se dostává ke slovu cenzura, která v literatuře pro děti de facto tabuizuje témata, jež byla dříve bezpříznaková. V tomto duchu je příznačné např. prohlášení německé ministryně pro rodinu Kristiny Schröderové z roku 2011, že kanonické dílo dětské literatury *Pipi Dlouhá punčocha* propaguje rasismus, neboť otec hlavní hrdinky se prezentuje jako „král negrů“? (Ostatně v nových vydáních je již označován jako „král jižních moří“). Jedním dechem Schröderová dodává, že svým dětem upravuje pohádky bratří Grimmů, neboť je považuje za sexistické. A pro jiné příklady netřeba chodit daleko: kultovní česká kniha *Honzíkova cesta* socialistického prominenta Bohumila Říhy se po roce 1989 dočkala úprav v duchu doby, takže Honzík nepoznává JZD, nýbrž farmu.

Tato otázka samozřejmě otvírá celé spektrum témat, jejichž vyčerpání není v intencích tohoto článku. Pouze jsme chtěli poukázat na fakt, že některá témata budou v literatuře pro děti budit kontroverzi i nadále, zatímco jiná (jako je přehnaná politická korektnost) teprve vytanou.

6. Závěrem

O čem tedy zdomácnění těchto tendencí v současné české literatuře určené dětem a mládeži vypovídá? Kromě obecného „dohánění“ světových trendů je možno na více úrovních pozorovat výraznou tendenci k vyvázání se z příslušnosti k určité pevně dané skupině čtenářů, tedy jev známý jako prostupnost hranice věkovosti. Zatímco příslušnost dětské knihy k pevně dané věkové skupině byla ještě v osmdesátých letech dvacátého století v Československu téměř povinností, nakladatelství vzniklá po roce 1989 tyto údaje nejenže většinou neuvádějí, ale dokonce na ně ironicky reagují už nijak neobvyklými nápisy typu „určeno čtenářům od 9 do 99 let“. Ve svých studiích se tomuto jevu věnuje dlouhodobě a cíleně i např. Svatava Urbanová, která oprávněně upozorňuje na souvislost tohoto jevu s nástupem postmoderny⁷.

⁷ Svatava Urbanová: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. (Olomouc: Votobia, 2003), 56.

Brněnská badatelka Milena Šubrtová ve své studii s příznačným názvem *Kam až se může v dětské literatuře* pojmenovává hodnotové vymezení zmíněných tendencí jednoznačně: „...je dobré otevírat dětskou literaturu novým myšlenkám, podnětům, citlivým, ba i kontroverzním tématům. Ovšem pouze za podmínky, že jejich zpracování nebude rezignovat na etické ukotvení a estetickou funkci. Literatura pro děti by však na druhou stranu neměla ve svých adresátech vzbuzovat mylný dojem, že lze kdykoliv mluvit a psát o čemkoliv“⁸. A již v polovině devadesátých let vysvětluje slovenská badatelka Marta Žilková tento v našem prostředí relativně nový fenomén „kolapsu kategorie věkovosti“ krizí hodnotových norem a kritérií v posttotalitních zemích⁹.

Již o několik málo let později vznikla v České republice dodnes aktivní nakladatelství, která se o překonání těchto norem zasloužila výrazným způsobem – a právě z jejich produkce pochází většina výše zmíněných knih. Je však dobré si uvědomit, že za překračováním těchto hranic nestojí vždy sami autoři knih, ale často právě nakladatelé a jejich ediční záměry a snaha o jejich medializaci. A rovněž zmiňme, že zdaleka ne všechny zmíněné knihy považujeme za záměrně provokativní nebo pobízivé, neboť nerezignují ani na estetickou, ani na etickou funkci. Jako provokativní je však může vnímat prudérní část veřejnosti.

Literatura

- Čeňková, Jana: „K současné české knize pro děti a mládež“; in Radim Kopáč (ed.): *Česká literatura pro děti a mládež (2000–2011)*, Praha: MŠMT, 2012: 12–24.
- Kodlová, Tereza: *Makak kaká* Praha: Dokořán, 2017.
- Koubek, Jiří: „Nakladatelství LePress vydává dvě knihy o gay rodinách“. cit.[http://www.colourplanet.cz/nakladatelstvi-lepress-vydava-dve-knihy-o-gay-rodinach/\(9.5.2018\)](http://www.colourplanet.cz/nakladatelstvi-lepress-vydava-dve-knihy-o-gay-rodinach/(9.5.2018))
- Malý, Radek: „Splývavé hranice v současné české literatuře pro děti a mládež, *Studia Slavica* XVII/2 (2013): s. 161–168.
- Ovanul, Jonáš: *Kdo si prdnul u dvora?* Brno: Host, 2015.
- Papoušková, Eva: *Vombat Jirka*. Praha: Mladá fronta, 2016.
- Pilátová, Markéta: *Jura a lama* Praha: LePress, 2012.
- Plachý, Jakub: *Velká kniha čůrání*. Praha: Labyrint, 2013.
- Šubrtová, Milena a kol.: *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010*. Brno: Masarykova univerzita, 2012.
- Šubrtová, Milena: „Kam až se může v dětské literatuře“, *Bibiana revue* 4 (2014):16–17.

⁸ Milena Šubrtová: „Kam až se může v dětské literatuře“, *Bibiana revue* 4 (2014): 16.

⁹ Marta Žilková: „Kolaps kategorie věkovosti“, *Tvořivá dramatika* 3 (1995): 31–33.

- Urbanová, Svatava: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003.
- Turečková, Marcela (ed.): *Zpráva o českém knižním trhu 2015/2016*. Praha: SČKN, 2016.
- Vilém, Hynek: *Dobry pejsek pro kokinko přeskoci i pro hovinko*. Brno: Barrister&Principal, 2008.
- Votruba, Adam (ed.): *Namažeme školu špekem: současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot, 2009.
- Žilková, Marta: „Kolaps kategorie věkovosti“, *Tvořivá dramatika* 3 (1995): 31–33.